

S Z E M L E

AZ EURÓPAI SORSKÉRDÉS NÉMET MEGFOGALMAZÁSA

AZ ÉLET NAGY TANÍTÓMESTERE, a történelem eleve és feltétlenül igennel felel a kérdésre, hogy lehet-e európai sorsról beszélni? Oly európai sorsról, amelyben eredőinél fogva valamennyi európai nép részes. Mult, jelen és jövő alkotja minden sorskérdés sarkpontját. Ebből a szempontból semmi sem kívánkozik annyira önkéntelen módon vezető elvül, mint Burckhardt híres mondása: »Tapasztalat útján nem annyira okosak (a következő eshetőségre), mint (mindenkorra) bölcssek akarunk lenni.«

Megjelenési módjában és lényegében az európai emberiség természetesen végtelenül sokféle, mégis lényeges vonások különböztetik meg minden más földrészt lakó embertől. Mai német felfogás szerint (Weber Wilhelm) ez a tagadhatatlan tény bizonyos biológiai előzményeknek tulajdonítható. Amint minden életnek vannak azonos szervi folyamatai sokszor egyéb lényeges különbségek ellenére is, úgy az európai népek életharca, növekedése, fejlődése, virágzása, aláhanyatlása, majd talpraállása, megfiatalodása és megerősödése az élet szervi folyamataihoz hasonlóan folyik le az európai térben. Ha igaz, hogy a csataterek nevei oly gyakran ismétlődnek a történelemben, ez csak azt bizonyítja, hogy a népek életterei már korán és élesen elhatárolódtak, tehát immanens erők rejlenek a térben, amelyek a kisebb körökön belül a népek életét, s a nagy európai térben az európai életet előbbreviszik vagy akadályozzák. Van tehát ebben a térben egy kétségtelenül tapasztalható felső egység, egy közös európai életfolyamat. Nem véletlenül törtek ki például az európai forradalmak is sokszor egymástól messzeeső helyeken – egy időben. Az attikai hatalom kifejlődésétől a római imperializmus világbirodalmának kiteljesüléséig bizonyos szabályosan ismétlődő hullámzást, könnyen érzékelhető ritmikát figyelhettünk meg. Wagemann Ernst megállapította, hogy »Európa konjunkturális fejlődésében« az utóbbi 250 év alatt oly »50–60 éves időközökben lezajló hullámszerű mozgás ismétlődik«, amely viszont »átlag nyolc-éves időtartamú rövidebb ciklusokra oszlik«. Ezek szerint nem is tűnik túlságosan merész vállalkozásnak a hatalmas európai életfolyamatról, mint egységesről beszélni, sőt a folyamaton belül megnyilvánuló különbözőségeket is ugyancsak erre az egységre vezetni vissza.

Egységbe torkolló sokféleség jellemzi tehát az európai teret, amelynek déli szeletét a görög geográfusok nevezték először Európának a VI. évszázadban. Ez a földrész-szelet a déli országoktól,

Herakles oszlopaitól a Kaukázusig terjedt, az egykori görög fogalmak szerint. Az európai földrész ez ismert részének egységét már a görögök az akkori emberiség tudatába emelték, s ezzel voltaképpen potenciálisan már megteremtették a földrész egységét is, éles különbséget vonva közte és Ázsia között. Görög szemlélet és alkotás alakítja ki elsősorban ezt a teret, hogy majdan az északi nyelv és vér hozzájárulásával, a közös európai élet harmadik fontos alapját vesse meg.

Később az északi, nyugati és keletközéptengeri erőket egyesítő Róma válik e földrész központjává. Fejlődése és hatalomra jutása megint csak a sajátos európai történeti és életfolyamatot példázza. Róma népekfeletti principium. Sokféle színes százból tevődik össze, részleteiben sehol sem egyforma és sohasem ugyanaz, de minden részletében egy és ugyanaz az impérium elve és akarata. Minden erőt felszív, egyesít magába, s ameddig hatalma elér, ezt az erőt, s ezt a római jelleget sugározza szét: a római akaratot és a görög szellemiséget. Ennek az impériumnak minden nagy cselekvő-vallója az egység mind szélesebb körre terjedő megvalósítását tűzte ki céljául. Cézár megkísérelte legyőzni Dél és Észak dualizmusát. Vele együtt bukkott el a legnagyobb római merész álma: minden indogermánok hatalmas élet- és erőkörének egyesítése. Utódai azonban még megkísérlik Cézár művének folytatását. Augusztus az Elibe felé kíván terjeszkedni, de a teutoburgi erdőben csatát veszít, s ez a pillanat döntött a »paraszti« életformájú Észak szabadsága és sorsa felett. Csupán a dunai tér déli része, Erdély válik ily módon a középtengeri római világ északkeleti várává és biztonsági övezetévé.

A közös európai műhöz és sorshoz, az északi vérhez és nyelvhez, a keleti életforma görög változatához bizonyára sok tetézéssel járult hozzá Róma. Akarata megteremtette az egyetemes impérium elvét és alakját. A középtengeri világ urává vált, s középhelyzetében rejlő hivatásából kifolyólag életformát és életegységet teremtett mindenfelé a jögora alatt álló területeken. Átvette, fejlesztette, sokrétűen át is alakította a görög szellemiség hagyományát és örökségét, de el is fecsérelte azt. Fejlődése, virágzása és hanyatlása a közös és törvényszerűen ismétlődő európai életfolyamatnak egyik fázisa.

NÉGY ÉVSZÁZADDAL az északi kelták Róma elleni támadása után, a teutoburgi erdőben a germánok megmentették szabadságukat, tisztán maradhattak meg népiségükben, s ez magyarázza meg, hogy ismét négyszáz évvel később Róma Alarik gót király kezére jutott. Megkezdődik a germán feltörés és megerősödés. Cézárnak a felső Rajnáig nyúló, s Augusztusnak még a cseh-morva részekre is kiterjedő uralma óta a germánok Kelet felé is kiterjeszkedtek és visszaszerezték a régi indogermán életteret egészen a Krími-félszigetig. Pedig jutott germán elem bőségesen a római birodalomba is. Telepesek, katonák, tisztok voltak ezek, de soraikból nem egy került fel a legmagasabb parancsnoki tisztségre. Ezek életformája természetesen megváltozott és közössé vált az uralmon levővel. A

germánységnek bizonyos fajta osztódása ment itt végbe, mely sok újabbkori jelenségre szolgáltat magyarázatot. Tény, hogy a szabad germániség megtartotta régi szokásait és erkölcsseit, s ebben az érintetlen népiségben levő erő juttatta világfordulatokon át önmaga megtarthatásához és erejének mindig új lendülettel való kifejtéséhez. A hún támadás megfosztotta ugyan a germányságot életerének egy darabjától, de Krimben még ezután is gótok ültek meg, századokon át. Majd megindult a nagy germán előretörés Róma ellen. A világbirodalom nyomán új államok alakultak ki s a népiségüket a hosszas római uralom alatt is megőrző kelták ismét egyesülhettek a germánokkal. Ez az újbóli egyesülés okozta, hogy a germán és római világ közti nyelvhatár alig egy évezrede áll fenn, s valójában nem más, mint az alemánok és a (germán) burgundok közti települési határ. (Franciaországban a langue d’oui és a langue d’oc, ma is erre az egykori választóvonalra utal.) Ez a germán elem mentette meg tehát Franciaországban a kelta multat, az idősebb népet az alámerüléstől, de hasonló folyamatnak nyomai fedezhetők fel Spanyolországban és Olaszországban is, bár a közreműködő germán csoportokat később el is nyelte a többség. A közös európai sors német szemlélete szerint tehát részben germán vérből nőttek ismét nagygyá a római nagyság romjain keletkezett államok. Itt ismételten egy előregedett, elmúlás felé hulló világot alakított újjá a közép népének ereje. Véghezvitte a Nyugat megfiatalítását. A megfiatalítás pedig biológiai értelemben veendő: ismeretes, hogy a modern német történelemszemlélet nem egy jelenség okát kutatja és fedezi fel a vérség biológiai fogalmában.

E történelemszemlélet szerint – az időben egyet ugorva – nem a pápaságnak a lelkek feletti uralomrajutása, s nem is a későantik kultúra mentette meg Európát, hanem a német erő munkája révén végbement megfiatalodás. A világ új korszakának ez az első alkotó ténye. Erre indult meg Franciaországban először, majd Olaszországban és Spanyolországban is sokban ellentétes, sokban pedig rokon vér kereszteződéséből az új, néppé alakulás folyamata. Ezek a kialakulóban lévő népek és nemzetek természetesen mindenütt ki voltak téve a déli kultúra késő formája és a keresztyénség hatásának, amely végül is teljes alkatukat átjárta. Weber Wilhelm egy előadásában kifejtette, hogy a germániség már ebben a korszakban felismerte, hogy a nyugati vezetőszererepre hivatott. Teoderik már szövetségben egyesítette a germán királyokat, s míg a frankok a bizánci ellenhatalomra féltékenykednek, addig a germán nemesség Nyugateurópa népei egyesítésének legerősebb erjesztője. Ez a germán vér ma is jelen van Európa majd minden uralkodóházában és még ma is akad sok olyan német, földműves, katona, polgár vagy tudós, akinek ezzel a régi nemességgel való vérszerinti összeköttetése kimutatható. A népből támadt és az élet örökös körforgásának törvénye szerint a néphez tért vissza. Ha az északi és északnyugati kelta-germán népeknél az írásbeliség legalább oly korán, mint a déli népeknél, a szóbeli hagyomány helyébe lépett volna, ma sokkal átfogóbb betekintést nyerhetnénk az európai életközösség legmélyebb alapokaiba. Mikor azonban az izlám meghódította Észak-

Afrikát és Spanyolországot, egyben véget vetett a középtengeri élet-egységnek is. A keresztényiség ekkor Észak meghódítására tört, végül 1000 körül elérte Izlandot is; ezzel szétszakította Északot és Délt, az akkor fellépett dualizmus napjainkig fennáll. Nagy Károly még egyszer megteremtette a középhatalmat, mely a déli életrendnek, a romanitásnak győzelmét jelentette a germanitas felett. A Nagy Károly-i hatalom összeomlása után azonban Nyugat végleg »francia« lett, Kelet pedig »német«. Természetesen ez a német Kelet sok mindent vett át Déltől és Nyugattól. Elsősorban is a városi életformát, a köépítést, a plasztikus látásmódot és művészetet, s a keresztény hitet. Mélyében és lényegében azonban nem változott meg ezáltal a németiség lénye. Belső életében majdnem olyan folyamat ment végbe, mint a görögökében és a rómaiakéban: minden sokfélesége ellenére is kiépült a közös vérből származtatható erős belső közössége, mely egyként áthatotta az egyes embert és a különféle tájat.

Ebből az élet- és közösségi érzésből született meg a gótika, a kő megzenésítése, a súlyos tagok feletti könnyű szárnyalás, az ősgermán erőből származó dinamikus életérzés, merész ívelés a germánóság és a romanitás érintkezési területén, fel a szabadság felé, küzdve a folytonosan megújuló világ egységéért. Később pedig, mint ahogyan Keleten nemzeti egyházak jutottak uralomra a lelkek felett, s védelmezőivé váltak a török és tatárbetörések ellen, ahogyan Nyugaton előállott a gallikanizmus és az anglikanizmus, úgy lépett fel a németiségben Luther és Zwingli forradalma, a protestantizmus. Az újjászületés mozgalma ismét csak erősítette a sokféleségben megnyilvánuló európai egység-jelenségeket. Erősítette és sokasította. A nagy felfedezők kitágítják az emberi látás és érzékelés határát. A közép hatalma azonban gyenge. Olaszország kisállamai aggódva örködtek az erők egyensúlyának mesterséges rendszere felett. Ekkor tanította Machiavelli: Mért ne lenne az állam minden jog ősforrása? S mért ne lenne a fejedelem mindezeknek hordozója? A már kialakult európai államrendszer teljesen helyettesíti az egykori teokratikus kötöttségű egységet. Mielőtt azonban megérne ez a helyzet, még egyszer visszatér az egyetemes birodalom képe és valósága, V. Károlynak nem annyira háborúkból, mint inkább házassági politikából összerótt világbirodalma. Egy időre úgy tetszett, hogy ebben a napkeltétől napnyugtáig terjedő birodalomban még egyszer és sokkal hatalmasabban tért vissza Nagy Károly, sőt a Cézárok hatalma. De Károly csak a Nyugatot egyesítette, s nem Európát. Utódai hasonlóképpen. A birodalomnak tehát össze kellett omolnia.

Sokkal később ismét egy középhatalom felemelkedésének vagyunk a tanui. Nagy Frigyes újra egybekovácsolja Északot. Fáradozását a középnémet zene fellendülése kíséri, az északnémet bölcsélet meghódítja az egyetemes szellemi világot, s a német költészet új szellemi formákat alkot – a nagyhatalmak egymás elleni háborúja közben. Napoleon végigvágta a világon a Földközi-tengertől Keletig, ő mondta ki először, hogy a politika: sors. Hegel a világlelket látta benne, Fichte, mint a »nagy ember« megjelenésé-

ról tanított róla. Napoleon pedig még szerencsecsillaga hanyatlásakor is Indiára gondolt, mert Angliát Európa ellenségének tekintette és nem szűnt meg soha megdöntéséért dolgozni. A flórenci és longobárd törzsből és vérből származó Napoleon, a visszatért Konstantin, újra kísérletet tesz Európa egyesítésére saját uralma alatt. Áthidalta majd minden örvényt, amíg Moszkváig elért. Itt azonban le kellett aratnia a forradalom vetését. A szabadságot óhajtó kontinens fegyvereivel Anglia javára és hasznára leverik. Anglia átveszi, sőt túl akarja szárnyalni a napoleoni művet: örökös fáradozása arra irányul, hogy megtartsa az európai hatalmi egyensúlyt. Szabadságot és egyenlőséget hirdetve uralta a tengert és építette már-már a mérhetetlenbe oromló hatalmát, Róma mintájára. Közben Oroszország megnyeri a Távolveletet, Franciaország kiépíti gyarmatbirodalmát, a kis népek kialakítják saját államait, Németország és Olaszország, a közép hatalmai késlekednek még és egységüket legutolsónak építik ki. Szellemiségben azonban már jóval korábban vezettek. A német dinamika szellemi és anyagi téren is új utakat vágott és mutatott, s ha Anglia az ipari forradalomban meg is előzte, mindaz amit a kontinensnek adott, danaidák ajándékának bizonyult. Liberálizmusa szabadságot hirdetett és a régi kötöttséget szilárdította meg.

Ezalatt a porosz sereg kivívta a 70-es győzelmet, rendet, világosságot teremtett, felelősségre és áldozatkészségre nevelt. Bismarck újraéledt birodalma természetesen szálla volt Anglia szemében. Minél szomjasabban kaparta össze magának a világ javait, annál erélyesebben fordult a némettség és birodalma ellen. A világháború Anglia javát látszott szolgálni, mégis talán ekkor vérzett először annyira, hogy a háború után is szenvedett miatta. És még sokkal inkább Franciaország. A középponti hatalom azonban szét-tört, Oroszország bolsevizálódott. Így akarta Kitschener, az európai sors hanyatlásának öldöklő angyala. Az európai közösség minden alapja elpusztult. A germánóság másfélezredes életfolyamata ért véget. Oroszországban és Németországban végbement a meglévő formák teljes szétverése. De alámerültek lényegében az úgynevezett győztes államok is. Tömegnyomor, a születések számának visszaesése, általános elöregedés, lépnek fel itten, mint ismertető jegyek. A politikában és az életben jogtalansággal és erőszakkal összekötött üres szólamhullám borít el mindent, sóvár szenzációhajsza, üresség és kiéltség.

Ezután következett a Népszövetség korszaka. Európa a kol-dusok földrészévé változott. Briand páneurópai terve Franciaország szekere elé akarta fogni a népeket, s azzal végződött, hogy 1940-ben az angol kormányzat meghívta, hogy tagozódják bele a brit világbirodalomba.

Ezenközben a némettség, mint a közép népe, helyzetének és lényegének ismételt és helyes felismeréséből származó akaratból megtért a saját legbensőbb lényéhez, a belső zártságához, erőben és súlyban kifejeződő dinamikájához. Feltámad most már a kérdés: mért nem volt Anglia belátóbb? Mert, hogy elszámította magát, most már egészen világos. Egyéni megítélés tárgya lehet, hogy

Anglia mai helyzete véletlen-e, vagy a kiszámíthatatlan sors műve? Az új Európa kialakulása mindenesetre megkezdődött, s a kialakítás munkájában a németiség ereje dönt és vonja meg az elhatározó vonalakat. Az egyensúlyi rendszere megdőlt, a dimenziók az új lehetőségekhez mérten összezsugorodtak, Európa 500 milliót meghaladó embertömegével kicsivé vált. Az elszegényedés és elpusztulás veszedelme fenyegette az utolsó óráig, míg legjobbjai feladatukra nem eszméltek. De ismét felülkerekedett az európai szellem, ismét virágzik, nagy gondolatokat termel és nagy műveket alkot. A végső kiteljesülésig semmi egyéb, mint elhatározottságra, rendre, erőre és készségre van szükség az európai élet egészének érdekében. Ez az érdekek éppen most, a sorsdöntő órákban nem tűr meghátrálást. Európai sors és egyetemesen jobb sors egyet jelent, s ez a sors a történelem minden eddigi európai közösséget formáló és egybekovacsoló kísérleténél többet és maradandóbbat ígér. Van tehát közös európai sors és a jelenben az érte folyó küzdelmet vívjuk.

NAGY EGYÉNISÉGEK ÉLETE, sorsa, alkotása tükrözi leghívebben népük, nemzetük életét, sorsát, teljesített vagy teljesítetlen feladatát, a vívódást, az akaratot, amellyel maguknak és közösségüknek utat jelölnek, s azt szerencsés vagy szerencsétlen véggel bejárják. Ezek a próféták (gondoljunk a mi Ady Endrénkre) eddig soha nem hallott ígéket kiáltanak ki, szavuk sokszor enyészik el, hogy csak jó idő múltán találjon visszhangot. De mindenképpen megjelölik az utat, s az utókor döbbenettel eszmél rá szavukra, hogy egyszeri létük az időben, örökre megtestesítse a népek önnön lényegére való ráébredését.

A németiség mindmáig legnagyobb és legegységesebb szelleme, Goethe mondta 1813-ban, alig három hónappal a lipcsei csata után: »A német nép jövőt ígér és van is jövője. A német sors azzal, hogy Napoleonnal szól, még nincs beteljesülve. Ha nem lett volna egyéb betöltendő feladata, mint az, hogy szétzúzza a római birodalmat, s hogy új világot teremtsen és rendezzen, már régen elpusztult volna. Ereje és rátermettsége azonban tovább vitte, s véleményem szerint nagy jövő vár rá. Hivatás, amely sokkal nagyobb, mint a római birodalom szétverésének műve és a középkor kialakítása volt. Az időt, az alkalmat emberi szem előre nem láthatja, emberi erő nem siettetheti. Ezért mindnyájunknak, mind egyeseknek az a feladatunk, hogy tehetségünkkel, hajlamunkkal, helyzetünkkel részt vegyünk a nép képzésében, minden irányú erősítésében, hogy más népek mögött vissza ne maradjon, szelleme el ne satnyuljon, de friss és vidám maradjon, ne váljék csüggedtté és kicsinyessé, hanem legyen rugékonny a nagy cselekedet, a dicsőség napjának elkövetkezésére.«

Goethe szavai prófétikus erővel szólnak a sajátosan mindig önmagát és környező világát megújító, átalakító, folytonos fausti, szárnyaló alkotásban élő és rendező német sorsról. Ennek a sorsnak legvalóságosabb és legemberibb szemléletéhez azonban nemcsak a másajkú kutatót, de magát a németiséget is, legnémetebb szelleme, Nietzsche élete és alkotása vezeti el. Nietzsche műve az igazi és sa-

játos német kultúra megvalósulása. A német lényeg »heraklitikus« és »dionysikus«, élettörvénye a szakadatlan változás és fejlődés. Ebből magyarázható a német kultúra zenei és lírai alapvetése, mely a görög szellemhez teszi hasonlóvá és élesen elkülönbölteti a római szellemtől. Ezekhez a németiséget meghatározó jellegzetességekhez csatlakozik a metafizikai kiteljesedés iránti hajlam, az érzékfeletti látás, a gondolat-költészet. Mindezek a jellegzetességek tökéletesen feltalálhatók Nietzsche-nél, akinek számtalan megnyilatkozása elárulja azt is, hogy életsorsában az egész németiség sorsát megélte, s népe jövője feletti aggodalmának műve számtalan helyén adott kifejezést, ő beszél először arról a sajátos német sorsról, amely egyben elhatározó jelentőségű Európa sorsára nézve is. Hirdetője volt annak a német hivatásnak, amely minden más nép hivatásától eltér, ezért kutatja és idézi kortársai előtt az igazi, eredeti német erényeket. Nietzsche mindvégig nemzetileg érzett, mivel azonban többször nyilatkozott az eljövendő európaiságról, ezt a vonását, művének ezt a részét sokan tüntették fel különös előszeretettel kozmopolitizmus gyanánt.

Ez a nagy gondolkodó valójában és igazán nemzetileg érzett, s – itt kapcsolódik az ő német sorsához az európai sors – két utat látott Európa előtt. Az egyik az internacionálé, amely a nemzeti sajátságok és nemzeti feladatok kiegyenlítésével és elnyomásával egy szintelen, demokratikus Európát szeretne megalkotni. Ezzel a jövővel és ennek a jövőnek emberével szemben hirdeti Nietzsche a »jó európai« embertípusának eljövételét. A »jó« ebben a kitételben pedig éppen azt jelenti, hogy igazi, eredeti; ez a típus igenis nemzetileg áll szemben a nemzetközi emberrel. A jó európai éppen az, aki legkiválóbban képviseli nemzetét, annak sajátságait, erényeit és törekvéseit. A jó európaire például is mutat a németiség soraiból: Goethet és Beethovent. Magáról pedig ezt mondja: »Nem kerül fáradságra a törekvés, hogy jó európaivá váljak. Más-különb is talán inkább vagyok (örök) német, mint mai német.« A kis betűvel írt melléknév és a naggyal írt főnév fordításban nehezen érzékelhető különbsége ismét csak azt jelenti, hogy jó európai csakis az lehet, aki saját nemzetének legjobb tulajdonságait már eleve magában hordozza, s ezt viszi magával a nem program szerint, de az életből adódó és majdan előálló egységes Európába. E tételeinél fogva tekint különös becsüléssel a szomszéd népek felé is, a sovinizmust »szarvasmarha-nacionálizmusnak« bélyegezve. Eszerint minden népnek egyenlőképpen be kell töltenie a maga feladatát, hogy megfelelhessen – mert csakis így felelhet meg – az európai közös feladatnak. Ha most a német sors kérdését ebbe a nagy keretbe ágyazzuk és a filozófust kérdezzük, azt feleli: a németiség sorsa fiatalnak maradni, s Európát a változásokon átmenteni, bár ez a sors feszültséget, szenvedést és harcot is jelent. Mert aki ifjú akar maradni, annak az idők szélsőségeit és ellentmondásait nem szabad tagadnia, hanem egyesítenie kell önmagában, hogy feloldásukat megkísérelhesse. Ez volt Nietzsche egyéni életsorsa is, ezért tűnik műve és megpróbált élete szimbolikus jelentőségűnek a német sorsra nézve is.

Korán felismerte, hogy a német lelket is két szélsőség tartja feszültségben: a goethei Weimar és a frigyési Potsdam. Azonban szerinte sem a goethei ember, sem a porosz katona egymagában nem érhet el a nemzet kiteljesedéséhez, s nem érheti el a kultúra célját sem: egyszerűnek és természetesnek lenni. Csakis a két pólus közti feszültségből teremthető meg az új forma, amelyhez mindkét összetevő egyaránt szükséges: harci szellem, hűség és fegyelem, s a goethei ember egyetemes lelke és szárnyalása. Veszedelemet lát mind az egyik, mind a másik oldal, vagy tulajdonság megkövesedésében, s a kettő szintézisében akarja megtestesülve látni – mint ahogy művében szellemi síkon meg is teremtette – az európai távlatoktól nem elkülönítve, de abba szervesen beletagozódva, népének és nemzetének, a németiségnek sorsát.

SZABÓ ISTVÁN